

**Chinen Naomi, Csoma Orsolya, dr. Gordánné Oláh Márta, Hegedűsné Tóth Zsuzsanna,
Illésné Ito Naomi, Dr. Székács Anna**

Gyermekek, zene, művészet: Magyarország és Japán

Forrai Katalin, Székácsné Vida Mária és Hani Kjóko kapcsolata

Felelős szerkesztő: Dr. Székács Anna

Szerkesztő: Csányiné Koós Ildikó

A szerzői, szerkesztői csoport vezetője: Vikár Katalin

Felelős kiadó: Nagy Anita, Liszt Intézet Magyar Kulturális Központ Tokió igazgató

Tartalom:

1. Előszó
2. Forrai Katalin, Székácsné Vida Mária és Hani Kjóko bemutatása
3. Az óvodások zenei nevelésének kezdetei Magyarországon, Forrai Katalin pályájának indulása, alakulása
4. Képzőművészeti nevelés helyzete az óvodában, Vida Mária pályájának indulása
5. Zenei és képzőművészeti nevelés az 1960-as évek közepéig Japánban
6. A képzőművészeti nevelés helyzete Japánban, magyar szemmel
7. Forrai Katalin Japán útjának előzményei Hanival való levelezésük alapján
8. Forrai Katalin 1968-as útja Japánban, naplófeljegyzései alapján
9. Személyes visszaemlékezés

Előszó

Amikor megálmodtuk, hogy közösen szeretnénk tisztelni Édesanyáink, Forrai Katalin és Sz. Vida Mária szoros személyes kapcsolata és szakmai munkássága, valamint a mindkettőjükhez erős szálakkal kötődő Hani Kjóko előtt, még nem tudtuk csak éreztük, hogy milyen felemelő és hihetetlen érdekes kutatómunkában lesz részünk.

A kecskeméti Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet Archívumában gondozott Forrai Katalin hagyaték "japán dobozában" bukkantunk arra a Hani Kjóko által Forrai Katalinhoz írt, közel 30 levélre, mely részletesen feltárja kezdődő szakmai kapcsolatuk mélységeit. Japán volt az első, 1968-ban, ahol a kodályi elvek alapján történő kisgyermekkori zenei nevelés gyakorlatát bemutatta Forrai Katalin az óvónőknek, zenetanároknak a széles körben megtartott előadások mellett. Hani Kjóko elévülhetetlen érdeme, hogy ráérezett ennek fontosságára. Kitűnő magyar nyelvtudása sokkal közvetlenebbé tette az együtt gondolkodást, az út rendkívül alapos előkészítését.

Hani Kjóko már ismerte a Székács családot, mikor ők 1960-ban diplomáciai kiküldetésre Japánba érkeztek. Itt közvetlenül szívták magukba a japán kultúrát, művészetet és nyelvet, és Vida Mária szakterületéhez híven a japán gyermekrajzok tanulmányozásához kezdett.

Kutatómunkánk visszarepített minket gyerekkorunkba, abba a csodálatos szellemi légkörbe, amiben felnőttünk és láttuk szüleinket együtt gondolkodva és egymás szakterületeit összefűzve, közösen építkezve dolgozni egy egyetemes célért.

Családi hagyatékainkra, személyes emlékekre, a "tisztá forrás"-ra támaszkodtunk. A kezdeteket, a japán utakat, a kapcsolatok eredetét szerettük volna kicsit közelebből megvilágítani, egy-egy pillanatát felvillantani. (Vikár Katalin, Székács Anna)

A kutatást Vikár Katalin, Forrai Katalin lánya indította el Dr. Székács Anna, Sz. Vida Mária lánya és Csányiné Koós Ildikó, a kecskeméti Kodály Intézet könyvtárának vezetője segítségével, majd csatlakozott hozzájuk Hegedűsné Tóth Zsuzsanna, az ELTE TÓK mestertanára, szolféztanár-karvezető, óvodapedagógus, dr. Gordánné Oláh Márta Brunszvik Teréz-díjas mester-óvodapedagógus, tehetségfejlesztő szaktanácsadó, Chinen Naomi Nemzetközi Forrai Katalin-díjas zenetanár, Ito Naomi zenetanár, zenei szakfordító-tolmács, Pro Cultura Hungarica-díjas zenetudós, valamint Csoma Orsolya zeneterapeuta, Sz. Vida Mária unokája. A kutatás az Intézet Archívumában található, Betsy Moll által kutatható formába rendszerezett Forrai Katalin hagyaték "japán doboz"-ának dokumentumaira, a fellelhető és felkutatott japán szakirodalomra és Sz. Vida Mária hagyatékára támaszkodik.

A kodályi koncepció nemzetközi elterjedésének első lépéseiről, Magyarország és Japán kulturális kapcsolódásáról szóló kutatási anyag közzétételét a tokiói Liszt Intézet Magyar Kulturális Központ igazgatója, Nagy Anita karolta fel. A Kulturális Központ közreműködésével egy egyedi és egyedülálló látásmódú online előadássorozat készült 2021 tavaszán.

A Forrai Katalin hagyaték „japán dobozában” talált dokumentumok által feltárt történetet hamarosan könyv formájában tarthatja kezében az olvasó. A kötet a kisgyermekkorai zenei nevelés módszertana kidolgozójának és gyakorlati megvalósítójának, Forrai Katalinnak, a kisgyermekkorai művészeti nevelés szakemberének, Székácsné Vida Máriának és a Kodály koncepciót a japán zenei nevelésbe – Forrai Katalin segítségével – átültető Hani Kjókonak a kapcsolatán keresztül, levelek, napló és egyéb eredeti, még nem publikált dokumentumok alapján mutatja be a japán és a magyar kultúra egymásra hatását az 1960-as évektől.

Forrai Katalin, Székácsné Vida Mária és Hani Kjóko bemutatása

Forrai Katalin (1926–2004)

Forrai Katalin a kisgyermekkori zenei nevelés legjelentősebb hazai képviselője, Kodály Zoltán tanítványa, aki évtizedeken át a magyar zenepedagógia nagyköveteként járta a nagyvilágot. Hazájában igen korán megismerték, generációk nőttek fel hallgatva csengő hangját szombatonként a Magyar Rádió Óvodások című műsorában. 1947-ben a Csobánc utcában elindított Zeneóvodai foglalkozásait később a zenepedagógia iránt érdeklődő szakemberek százai látogathatták. Az Országos Pedagógiai Intézet főmunkatársaként folyamatosan látogatta a magyarországi óvodákat, ahol bemutatókkal, előadásokkal, továbbképzésekkel segítette az óvónőket. Hirdette, hogy a személyiségformálás leghatásosabb eszköze az ének, a zene. A Bölcsődék Országos Módszertani Intézetében részt vett abban a kutatásban, mely a kisgyermek zenei fejlődését, fejlesztésének lehetőségeit vizsgálta. Több módszertani könyv, dal- és gyermekjáték-gyűjtemény összeállítása kapcsolódik nevéhez (Európai gyermekdalok, Jár a baba, jár; Daloló állatok; Katalinka; Eszterlánc). Módszertani könyvei közül az *Ének az óvodában* című kézikönyve 1974 óta már huszonhárom kiadást megélt. A könyvet komoly nemzetközi érdeklődés övezte, több adaptációja készült. Közülük is kiemelkedik az egész világon ismert és keresett *Music in preschool*. Forrai Katalinnak ez a munkája a mai napig az óvodások zenei nevelésének legfontosabb használatban lévő módszertani útmutatója és gyermekdalgyűjteménye.

Szerteágazó hazai pedagógiai tevékenysége mellett számos országba (Japán, USA, Kanada, Ausztrália, Európa majdnem minden országa) kapott felkérést szemináriumok, tanfolyamok, előadások, bemutató foglalkozások megtartására. Hazai és nemzetközi szervezetek munkájában vállalt fontos szerepeket: A Zenei Nevelési Bizottság titkára, majd a Nemzetközi Zenei Nevelési Társaság (ISME) elnöke éveken keresztül, és a szervezeten belül megalapítója és üléelnöke az óvodai szekciónak. Elnökségi tag a Magyar Zeneművészek Szövetségében, a Magyar Kodály Társaság és a Nemzetközi Kodály Társaság (IKS) alelnöke, a Magyar Zenei Tanács elnöke. 2011-ben angol, amerikai, ausztrál, kanadai, magyar pályatársai és tanítványai létrehozták a Nemzetközi Forrai Katalin-díjat, mely emléket állít Forrai Katalin pedagógiai munkásságának, melyet a kisgyermeknevelés ügyéért fejtett ki. A díj egyben buzdításul is szolgál azon pedagógusok számára, akik ma is az igényes zenei nevelés megvalósításán munkálkodnak.

Székácsné Vida Mária (1916–2000)

Székácsné Vida Mária a kisgyermekkori komplex művészeti nevelés egyik úttörője volt. Művészetpedagógiai és pszichológiai kísérleteivel a művészeti nevelés jelentőségét, transzfer hatását bizonyította.

Vida Mária az 1930-as évek végén, a magyar iskolapedagógia megújítójának, Karácsony Sándornak (1) az összejövetelein ismerte meg Kodály Zoltán munkásságát. 1941-ben a Képzőművészeti Főiskolán rajztanári, grafikus diplomát szerzett, közben gyermekkönyveket készített. Kodály Zoltán személyesen adott engedélyt neki, hogy népzenei gyűjtéseiből énekes gyermekjáték könyveket állítson össze, illusztrálja azokat. Nagyszalontai gyűjtéséből mondókás könyv is készült. 1951-ben művészettudományok kandidátusa fokozatot szerzett Tbiliszi-ben. Tanított az Óvónőképzőben, a Pedagógiai Főiskolán, később az ELTE Pedagógia, majd Pszichológia Tanszékén. Fő kutatási területe a kisgyermekkori művészeti nevelés volt. Székácsné Vida Mária öt évet töltött el Japánban az 1960-as évek elején, ahol tanulmányozta a japán kisgyermekkori képzőművészeti nevelés helyzetét. Vidéki iskolákat látogatott, konferenciákon vett részt és cikkeket írt. Japánban végzett megfigyeléseit, ezek tanulságait beépítette későbbi magyarországi oktatói és kísérleti munkájába. Japáni tapasztalatait *Gyermekművészet Japánban* című könyvében összegezte. Hazajövetele után komplex művészeti nevelési kísérleteket vezetett óvodákban majd általános iskolában.

1966-tól óvodák kiscsoportosai számára kísérleti programot dolgozott ki az ábrázolás területén. Óvónő-továbbképző tanfolyamokat vezetett Budapesten és vidéken. A komplex művészeti nevelésről, kisgyermek fejlődéslélektanáról az ELTE-n nagysikerű szemináriumokat tartott. A művészeti nevelés transzfer hatásáról konferenciákon számolt be és eredményeit több nyelven publikálta. Felkért szakértőként vett részt a Barkóczi-Pléh (2) féle pszichológiai hatásvizsgálatban, mely Kodály zenei nevelési módszerének hatásrendszerét elemezte, és saját kísérletével is kapcsolódott a vizsgálathoz Kecskeméten (3).

Hani Kjóko (1929–2015)

Hani Kjóko, Japánban, a Dzsijú Gakuen szabad szellemű iskolájában nevelkedett, hegedült és az iskola zenekarát dirigálta. Szaitó Hideo karmesteri osztályában tanult. Az iskola elvégzése után Bécsben, majd Lipcsében tanult zenét és 1958-ban átjött Magyarországra. Édesapján, Hani Goró történészen keresztül ismerte meg Kodály Zoltánt. Egy évig Vargyas Lajos zenetudóshoz járt tanulni, majd japán nyelvet kezdett tanítani az ELTE-n. Egészen 1967-ig az ELTE japán lektora volt. Közben kiválóan megtanult magyarul, és irodalmi fordításba kezdett. Kortárs szépirodalmat fordított japánról magyarra, és magyarról japánra, megismertetve így mindkét országot az aktuális irodalmi irányzatokkal. Modern japán elbeszélésekből antológiát állított össze.

A 60-as évektől Magyarországra látogató japán zenetudósokat, zenepedagógusokat kalauzolta az országban és tolmácsolt nekik. Az 1963-as tokiói ISME-n Szőnyi Erzsébetnek tolmácsolt és kalauzolta őt, majd 1964-ben, a Budapesten rendezett ISME konferencián is aktívan részt vett, tolmácsolt. 1967-ben végleg visszatért Japánba, ahol zenepedagógiai munkák fordítására kapott felkérést. Elhatározta, hogy Japánban megismerteti és elterjeszti a kodályi gondolaton nyugvó óvodai zenei oktatást. Ehhez Forrai Katalin segítségét kérte és kapta meg.

Létrehozta a Kodály Esztétikai Nevelési Intézetet, tanulni küldte Magyarországra a fiatal japán óvónőket, zenetanárokat egyéni és csoportos képzésre. Számtalan magyar zenepedagógiai írást fordított japánra, hogy segítse a módszer jobb megismertetését. Óvodát alapított, mely a kodályi szellemiséget közvetítette. Hagyományos japán népi dalanyaggal, szakkönyvek fordításával megalapozta a kodályi elképzelésen alapuló óvodai zeneoktatást Japánban.

Kapcsolatuk

Forrai Katalin és Vida Mária

Forrai Katalin és Vida Mária fiatalon találkoztak, közös ismerősök és közös munkaterület révén életre szóló barátság fűzte össze őket. Forrai Katalin naplójában több bejegyzést találunk, ahol Vida Mária egy-egy előadásán a számára fontos kapcsolódási pontokat írta fel a

gyermek személyiségfejlődésének kutatása szempontjából. A művészeti nevelés terén megfigyeléseik összecsengtek, óvodai kísérleteikből közös könyvet jelentettek meg.

Vida Mária és Hani Kjóko

Vida Mária 1959 végén ismerte meg Hani Kjókot, aki az Eötvös Loránd Tudományegyetemen a munkatársa volt. Amikor Vida Mária családjával évekre Japánba utazott, Hani Kjóko tanácsokkal segítette, majd a kiérkezésük után összeismertette őket családjával, és rajtuk keresztül haladó gondolkodású ismerőseikkel. Kapcsolatuk folyamatos baráti kapcsolat maradt az után is, hogy Hani Kjóko visszatért Japánba, Vida Mária pedig Magyarországra.

Forrai Katalin és Hani Kjóko

Hani Kjóko fordította le japánra 1961-ben Vida Máriának azt a magyar zenei nevelésről szóló cikkét, melyben Vida kiemelte Forrai Katalin szerepét az óvodai zenei nevelésben. Hani Kjóko 1964-ben személyesen látta Forrai Katalin bemutatóját az ISME konferencián, 1966-ban járt a Csobánc utcában is, és közös levelezésükből tudjuk, hogy amikor a zenei nevelés módszertanának fordításával kezdett foglalkozni, Forrai Katalin szakmai segítségét kérte a dalanyag kiválasztásában, adaptálásában. Forrai Katalin hagyatékában megtalálható Hani Kjóko számos levele, melyből megtudjuk, hogy milyen kérdésekkel fordult Forrai Katalinhoz, és hogy ő minden esetben válaszolt a kérdésekre. Többször utal rá, hogy Forrai Katalin javaslatait követve hogyan jutott újabb következtetésekre. Minden szempontból hűen kívánta követni Forrai Katalin módszertani elképzelését.

Az óvodások zenei nevelésének kezdetei Magyarországon, Forrai Katalin pályájának indulása, alakulása

Magyarországon az óvodák működését állami szinten 1891-ben szabályozták először. (1) Ebben rögzítették, hogy minden településnek kötelező létrehoznia kisdédóvót. A kisdédóvókban pedig csak képesített, magyarul is tudó óvónőket lehetett alkalmazni. Az állam fontosnak tartotta ezt az intézményt, ennek az iskolát előkészítő szerepét. A 20. század harmincas éveitől megerősödő német befolyás ellensúlyozására egyre hangsúlyosabb szerepet kapott a nevelés-oktatás terén a népi hagyományok őrzése, a nemzetté nevelés gondolata. Kodály Zoltán, a korszak magyar és nemzetközi kulturális életének kiemelkedő, nagy tekintélyű zeneszerzője és zenepedagógusa az 1940-es *Zene az óvodában* című előadásában - melyből később tanulmány is megjelent (2) – fejtette ki az óvodai zenei nevelésre vonatkozó elképzeléseit.

„Kultúrát nem lehet örökölni. Az elődök kultúrája egykettőre elpárolog, ha minden nemzedék újra meg újra meg nem szerzi magának.” (3)

A gyermekeknek csakis tiszta forrásból származó, az életkori sajátosságaiknak megfelelő magyar népi gyermekdalokat szabad tanítani a mesterkélt, didaktikus dalok helyett. A népi-nemzeti törekvéseknek útját állta a második világháború, majd a megerősödő szovjet politikai- és kulturális hatás. A szovjet pedagógia befolyása hosszú évtizedekre meghatározta a magyar köznevelés irányát. 1948-ban az óvodákat és az iskolákat államosították, majd 1953-ban új törvény született az óvodai nevelésről. (4) Az óvodák bekerültek a közoktatás

intézményei közé, megerősödött iskola-előkészítő funkciójuk. Az egységes irányelvek mentén működő intézményekben elfogadottá vált Kodály Zoltán magyar népzeneből kiinduló nevelési elképzelése, a zenei anyanyelv korai elsajátítását célzó gondolata. Így nyert teret és vert gyökeret Forrai Katalin bölcsődésekre és óvodásokra vonatkozó, kodályi elveken alapuló zenei nevelési módszertana.

Forrai Katalinnak már igen korán határozott elképzelése volt arról, hogy az óvodások zenei nevelésével kíván foglalkozni. Az *Így láttuk Kodályt* címen megjelent könyvben így emlékezett vissza pályájának indulására:

„Szerettem volna a kicsinyek zenei nevelésével foglalkozni és ahhoz akartam tanácsot kérni, hogy kezdjek hozzá. [...] azt tanácsolta, legalább még két diplomát szerezzek, ha a kicsik zenei nevelésének felelősségét vállalom. Menjek el óvodába gyerekek közé és gyakorlatban is próbáljam ki, hogy kell velük bántani.” (5)

1947-ben mestere, Kodály Zoltán tanácsára elindította „zeneóvodai” foglalkozásait a főváros egyik óvodájában. Forrai Katalin Csobánc utcai zeneóvodájának híre gyorsan terjedt a hazai és nemzetközi zenei szakemberek körében.

Azok, akik azért érkeztek Magyarországra, hogy betekintést nyerjenek a kodályi koncepción nyugvó ének-zenei nevelésbe, szinte kivétel nélkül ellátogattak hozzá a Csobánc utcai óvodába. (Folytatás a kötetben...)

Képzőművészeti nevelés helyzete az óvodában, Vida Mária pályájának indulása

A háború után sokban megváltozott a bölcsődék, óvodák, iskolák rendszere, és a nevelőmunka célja is. Az intézményeket államosították, és egységes tantervet, egységes ideológiai háttérrel hozták létre. Az ideológiát a szocialista munkáspárt határozta meg. A háború után a nők nagy része a gyermeknevelés mellett is munkába állt, így szükség volt a reggel 6-tól este 6-ig nyitva tartó bölcsődékre (0-tól 3 éves korig) és óvodákra (3-tól 6 éves korig). Az iskolákban kialakult a napközi otthonos rendszer. A nevelési célkitűzéseket a szocialista embereszmény megvalósítása jelentette, szovjet minta alapján. Az óvodai nevelésben az ábrázolás többnyire másolást jelentett, sémákat utánoztak.

A háború előtti jelentős pedagógusok egy része – tekintélyénél fogva – megmaradhatott vezetőnek (pl. Kodály Zoltán a zenei nevelés terén), de volt olyan is, mint Karácsony Sándor, aki bár a második világháború előtt országosan elismert pedagógus professzor volt, 1948 után mégis félreállították. Karácsony Sándor a népi kultúrából kiinduló művészeti nevelés híve volt, az irodalmi nevelést összekapcsolta Kodály népzene-alapú zenei nevelésével és a

művészeti nevelés komplexitását hangsúlyozta egyetemi óráin és írásaiban. Az ő munkássága 1952-es halála után tanítványai munkásságán keresztül terjedt tovább.

Egyik tanítványa Vida Mária volt. Vida 1936-tól, 20 éves korától részt vett Karácsony Sándor budapesti szemináriumi alkalmain, ahol szó volt fejlődésről, alkotásról, a serdülők társaslélektanáról, irodalomról, filmről, színházról. Karácsony Sándor elgondolása a tanulás és tanítás folyamatáról életre szóló élmény volt Vida számára. Nemcsak olvasnivalóval, gondolkozni-, vitáznivalóval látta el Karácsony a köré gyűlt fiatalokat, hanem feladatot is adott nekik, igazi közösséget alakított ki. Vida ebben a körben ismerkedett meg Kodály munkáival. Így ír erről önéletírásában.

„Társaságunk éltető eleme a népdaléneklés; lelkes híve vagyok Kodály: Zene az óvodában című előadásának, írásának. Nagy szellemi hatás: Kodály és Bartók muzsikája. Karácsony tanítása: gyerekeknek folklórt, klasszikusokat! Nyelvben, zenében. Így készítem el Kodály jóváhagyásával énekes gyermekjáték könyveimet (Csipkefa bimbója; Ciróka! Maróka!) Később a nagyszalontai gyűjtésből válogatott mondókás könyvemet, a Keringeli borsó címűt.” (1)

Vida Mária a Képzőművészeti Főiskolán a festő Szőnyi István növendéke volt, és Varga N. Lajoshoz járt grafikára, ahol fametszést, rézkarcolást tanult. Grafikusként, illusztrátorként már a főiskolai tanulmányai előtt megjelentek képeskönyvei. 1941-ben szerzett rajztanári diplomát. 1945-ben az Óvónőképzőben kezdett tanítani, majd 1946-ban a Szovjetunióba utazott továbbtanulni. Grúziában a kisgyermek művészeti nevelését tanulmányozta, és ebből írta kandidátusi dolgozatát (2). (Folytatás a kötetben...)

Zenei és képzőművészeti nevelés az 1960-as évek közepéig Japánban

A zenei nevelés helyzete

A fellelhető adatok szerint Szonobe Szaburó zenetudós, zenekritikus volt az, aki elsőként Japánban Kodály Zoltánt, mint népzene kutatót bemutatta. Szonobe 1956-ban nyolc hónapon át bejárta Kelet-Európát és útja során érintette Magyarországot is. A Magyar Tudományos Akadémián találkozott Kodály Zoltánnal. Útjáról *Kelet-európai útinapló 1956* című művében számolt be (1). Leírta találkozását Kodállyal, akinek úgy mutatkozott be, hogy „valószínűleg én vagyok az első, aki az Ön és Bartók népzene kutatói eredményeit Japánban bemutatta”, majd hozzátette, hogy „ennek is már húsz éve”. Vagyis ez azt jelenti, hogy Szonobe már az 1930-as években megismertette a japánokkal Kodály és Bartók népzene kutatói munkásságát. A naplóból kiderül, hogy Magyarországon meglátogatott zeneiskolákat, de a zenei nevelésről

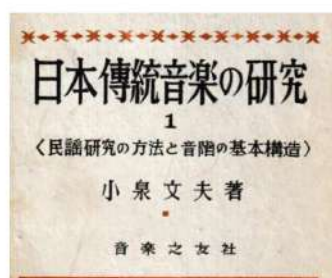
külön nem tett említést. Szonobe fogékony volt az új oktatási módszerekre, és tetszett neki Kodály elmélete, mely a népdalt tekinti kiinduló pontnak a zenei nevelésben.

Szonobe 1955-től tíz éven keresztül a Japán Pedagógus Szakszervezet Oktatási Továbbképzés Csoportjának tanáraként tevékenykedett. A pedagógus szakszervezet 1956-os Oktatási Találkozóján a megtárgyalt témák között szerepelt a *varabeuta*, a hagyományos japán gyermekdal, de csak oktatás-elméleti kérdésként kezelték. Még ebben az évben megalakult a Japán Zenei Képességfejlesztő Társaság és ekkor jelent meg először kiemelten a japán gyermekdal a zenei nevelésben.

A következő évben, 1957-ben Szonobe megalakította a Zenei Nevelési Társaságot. A Japán Pedagógus Szakszervezet Oktatási Továbbképzési Csoportja és a Zenei Nevelés Társaság közösen hangsúlyozta a hagyományos gyermekdalok, varabeuták alkalmazásának szükségességét az oktatásban. Vagyis a varabeuta témája elméleti kérdésből elindult a gyakorlati alkalmazás felé.

1960-ban megjelent Koizumi Fumio népzene-tudós *A hagyományos japán zene vizsgálata* című műve (2), mely tisztázta a japán népdalok hangszer szerkezetét. E mű nyomán a pedagógusok lelkesedni kezdtek a saját népdalaikból, varabeutáikból kiinduló zenei nevelés iránt.

1961-ben a Tokyo Művészeti Egyetem Koizumi Fumio által vezetett népzenei szemináriuma megkezdte a fővárosban, Tokióban még fellelhető és aktívan élő gyermekdalok felkutatását, felmérését. Ennek eredménye csak jóval később, 1969-ben *Varabeuta kutatás* címmel jelent meg két kötetben, az egyik a kutatás leírását, a másik a kottákat tartalmazta (3). Összegyűjtötték azokat a hagyományos gyermekdalokat, játékokat, varabeutákat, amiket az iskolások akkoriban Tokióban énekeltek és játszottak. Evvel bizonyították, hogy az iskolások számára ezek nem a múlt tartozékai, hanem élő zene és játék, amely a zenei nevelés kiindulópontjaként kell, hogy szolgáljon.

Koizumi Fumio *A hagyományos japán zene vizsgálata* Koizumi Fumio *Varabeuta kutatás*

Székácsné Vida Mária, aki 1960 végén érkezett Japánba, a Hani család kapcsolatain keresztül megismerkedett Szonobe Szaburó zenetudóssal. Vida, akinek a szakterülete a művészeti nevelés volt, feladatának érezte, hogy segítse Szonobe Szaburóék munkáját. (Folytatás a kötetben...)

A képzőművészeti nevelés helyzete Japánban, magyar szemmel

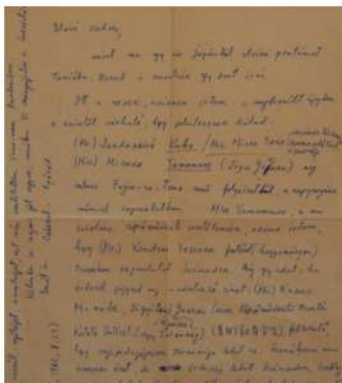
Vida Mária úgy érkezett meg Japánba 1960-ban, hogy családjai, diplomata feleségi szerepkörén túl, megpróbált a japáni rajzoktatás, művészeti nevelés kérdéskörében is eligazodni. Munkájában sokat segített neki Kobajasi Hiroko, aki egy év alatt jól megtanult magyarul. Így aztán a második évtől már a kutatómunkában is segítségére volt Vidának, akár az anyagok értelmezésében, akár fordításában.

Vida eleinte csak megfigyelte gyermekei iskolai (*Kógai sógakkó*, Tokió) rajzóráinak folyamatát és erről feljegyzéseket, rajzos vázlatokat készített. Láta a rajz órák műhely jellegét. Míg Magyarországon a rajz órák 45 percesek, és a tanulók egyénileg festettek vagy rajzoltak, addig a japán iskolában több órás, sokszor kollektív munka folyt, és például fametszés is volt. Az óra elnevezése is más: Magyarországon rajzóra, Japánban rajz és kézművesség óra. Vida különösen értékelte a környezetismeret és a természettudományos tárgyak oktatása során észlelt nagyszámú kísérletet, megfigyelést és rajzban rögzítést.

Rajz és kézművesség óra a Kógai sógakkóban, Vida Mária rajza

Később szert tett szakavatott segítőkre. Egyrészt gyermekkönyv író barátnője Szuzuki Mieko segítségével, másrészt Hani Kjóko volt az, aki a kapcsolatait mozgósította. Úgy segített, hogy összekötötte Vida Máriát Josioka Kendzsi festőművésszel, aki a Dzsijú Gakuen tanára volt. Hani 1962. 8. 23-i levelében azt javasolta Vidának, hogy vegye fel a kapcsolatot a Képzőművészeti Nevelési Társasággal (*Bidzsucu Kjóiku Gakkai*), és neveket is megadott neki. Így ismerte meg a Metszetek (*Hanga*) című folyóiratot, melyet aztán járatott. Tanulmányozni kezdte a művészeti nevelési szakirodalmat. Kérésére Japán számos pontjáról küldtek neki a rajztanárok gyermek metszeteket (fametszetet, papírmetszetet), amiket rendszerezett, és volt, amit haza is küldött Magyarországra, az egyetemre.

Hani magyar nyelvű levele 1962-ből Vidának

A Metszetek folyóiratból megtudottakról így írt:

„Az egyik számban kottákat találok, versekkel, metszetekkel együtt. Igen, ez az, ami engem oly régóta érdekel. Különféle kifejezési formák együtt: zene, versírás, kép az iskolában. Véletlen együttes ez – tűnődöm – vagy tudatos pedagógiai munka eredménye?.” (1)

Ezt a kérdést úgy tudta megválaszolni, hogy megpróbált közvetlenül kapcsolatba lépni az iskolákkal és iskolalátogatással tapasztalatokat szerezni. 1963-ra a japán szaknyelvben is jobban eligazodott és kapcsolatai is kiterjedtebbek lettek. Ide Norioval és Szuzuki Goróval konzultált, akik a rajztanítás megújításán dolgoztak, és a témában publikáltak. Ide Norio szobrászművész volt, és a gyermekrajz-ábrázolás fejlődéslélektanának tanára a tanítóképző egyetemen. Ő hívta meg Vida Máriát az „Új Rajz Egyesület” (*Atarasi E no Kai*) negyedik országos konferenciájára, hogy vegyen részt és tartson előadást. (Folytatás a kötetben...)

Forrai Katalin Japán útjának előzményei Hanival való levelezésük alapján

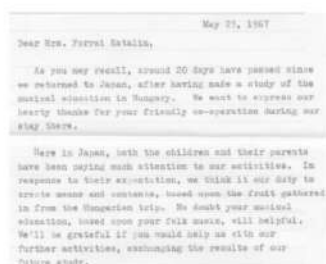
Amikor Hani Kjóko Magyarországra jött, már hallott Kodály Zoltánról, s éppen az ő tanácsára került a Magyar Tudományos Akadémia Népzene kutató csoportjába, ahol egy évig ismerkedett a magyar népzenei anyagokkal, a pentaton dallamvilágú magyar gyermekdalokkal. (1). Ahogy egy későbbi előadásából tudjuk, első magyar nyelvű olvasmánya Kodály Zoltán *Zene az ovodában* című tanulmánya volt. Egy év után mégis Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetemen helyezkedett el és japán nyelvi lektorként kezdett dolgozni. 9 évig élt Magyarországon. Közben kapcsolata a zenei világgal nem szakadt meg, Japánban és Magyarországon is segítette a kodályi gondolatok terjedését. Fordította Vida Mária zenei nevelésről írt cikkét, mely Japánban jelent meg és tolmácsolt a Magyarországra látogató japán zenetudósoknak, 1964-ben az ISME konferenciára érkező japánoknak. Mégis, csak hazatérése után (1967) látta meg a kodályi elveken nyugvó, korai zenei nevelés jelentőségét. Egyik, Forrai Katalinnak címzett levelében így ír:

„Valahogy sorsszerű mindenképpen, hogy én csak akkor kezdtem a Tanár Úr gondolataival, rendszerével foglalkozni igazán, amikor ő már elment. Nem is tudom, miért így történt, pedig ott éltem 9 évig (...) Pedig nagyon sokat, de nagyon sokat tudott volna segíteni a japán gyerekeken.” (2)

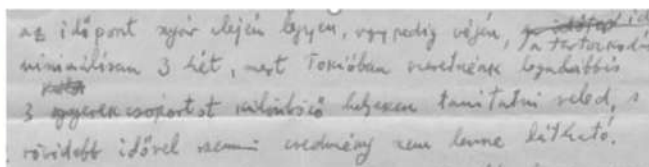
Hani Kjóko dolgozni kezdett a magyar módszertani könyvek fordításán, adaptálásán, elkezdett japán népi gyermekdalokat gyűjteni, és egy mintaóvodában bevezette a

magyarországi mintán alapuló óvodai zenei nevelést. Magyar ismerőseivel, barátaival intenzív levelezést folytatott magyarul (!). Az óvodai zenei nevelés terén legfőbb segítője, példaadója Forrai Katalin volt.

Forrai Katalin hagyatékában számos levél fennmaradt Tőle. Sajnos, a válaszlevelek nem állnak rendelkezésünkre, de az írásokból világosan kitűnik, hogy kérdéseit sosem mulasztotta el megválaszolni Forrai Katalin. Többször utal rá, hogy Forrai Katalin javaslatait követve hogyan jutott más következtetésre, hogyan formálta a három óvodai korcsoport számára készülő varabeuta gyűjteményét. A módszertan adaptálása során mind jobban érezhette Hani Kjóko, hogy nem tudja hitelesen átadni azt a tudást, amit kapott Forrai Katalintól, így ébredt benne a gondolat, hogy meghívja őt Japánba. Erre inspirálták kollégái is, akik Magyarországon már látták Forrai Katalin Csobánc utcai „zeneóvodáját”.

1967. nyár, Nakagava Kóicsiró; 1967. szeptember 29. Hani Kjóko levele a LFZE Kodály Intézet Archívumában

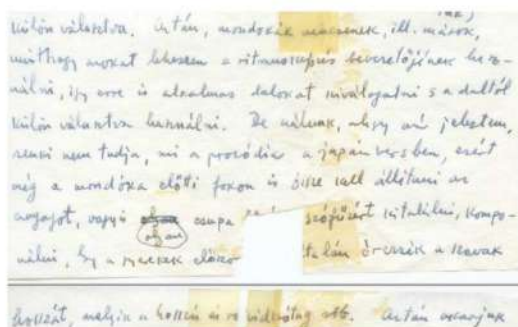

1967.05.23. – japán csoport látogatása – köszönő levél (Honma Maszao)

Hani Kjóko levele a LFZE Kodály Intézet Archívumában

Forrai Katalin látogatása, egy hónapos kint tartózkodása különösen fontos lehetett Hani Kjókónak, aki minden szempontból hűen kívánta követni Forrai Katalin módszertani elképzelését. Forrai Katalin kiutazását megelőzően Hani Kjóko elmélyülten dolgozott az *Ének-zene az óvodában* című könyv adaptálásán. Nem a magyar dalokat fordította le, hanem feltérképezte a japán kultúra varabeutáit és azokból válogatta ki Forrai Katalin segítőkész tanácsai mentén azokat a japán dallamokat, amik jól illeszkednek a magyar koncepcióhoz. Forrai Katalin segítségével, szakmai javaslataival összeállított kis- és középsős (3-4 éves) óvodások számára japán népi gyermekdalgyűjteményt is. Egyik levelében írja:

„... jelen valóságunk, hogy a kiscsoportos anyagból tanul egyelőre a többi más korú is. ... magamnak nagycsoportig megcsináltam az összeállítást, és a konklúzió az: egy-egy fokból túl kevés a hasonló dal, túl gyorsan futunk egyik fokról a másikra, bár a meglevő anyagból... használhatót jóformán kimerítettem ezzel. Gyűjteni kell magunknak, mert a mi munkánkhoz szükséges anyagot még csak nagyon kis mértékben tudnak szolgáltatni a szakgyűjtők.” (3)

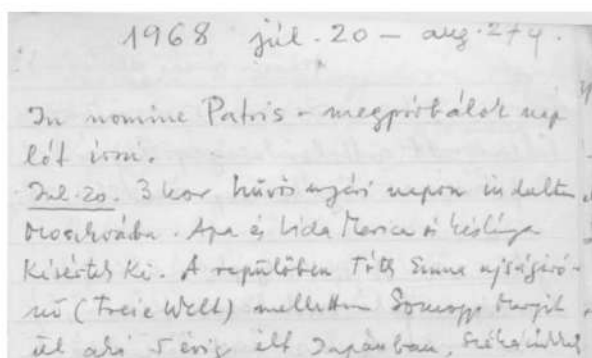
Az 1967-1968-as levelek részben módszertani kérdésekről szólnak, részben pedig Forrai Katalin útjának előkészítéséről és a japán óvodákban történő előkészületekről. (Folytatás a kötetben...)

Forrai Katalin 1968-as útja Japánban, naplófeljegyzései alapján

Forrai Katalin Hani Kjoko meghívására először 1968-ban töltött egy hónapot Japánban, majd ezt követte még 1974-ben, 1989-ben és 1992-ben egy-egy hosszabb lélegzetű tanulmányút. Mindegyikről készített naplót, melyben feljegyezte a számára fontos napi történéseket. A zsúfolt szakmai programokon túl képet kapunk a helyi szokásokról, hangulatokról, emberi kapcsolatokról, izgalmas útleírásokról. A kézirattal példát is mutat, hogyan lehet elmélet és gyakorlat szimbiózisában átadni a tudást.

„Hisszük, hogy az emberiség boldogabb lesz, ha megtanul a zenével méltóképpen élni. S aki csak valamit tesz ezirányban, már nem élt hiába.” (1)

In nomine Patris – Megpróbálok naplót írni” (2)

Forrai Katalin 1968. július 20-án indul Budapestről Moszkvába. „Apa és Vida Marica és kislánya kísérték ki.” (3) Az akkori Szovjetunió keresztül vonattal, repülővel, hajóval hat napig tart az út Tokióba.

JAPAN SOVIET TRAVEL SERVICE Co., LTD.
 541 891-1781-4 P.O. Box 114, 1-Chome, Sendagaya, Shibuya-ku, Tokyo. Cable Address: MOSKOWTRAVEL
 10th APRIL 1968 PAGE

ITINERARY FOR Mrs. Katalin Forrai

DATE	TIME	PLACE	REMARKS
July 20 (Sat)	15:05 Dep	Budapest	by Airplane (SU-396)
	20:10 Arr	Moscow	Hotel (2)
22 (Mon)	20:10 Dep	Moscow	by Airplane (SU-425)
23 (Tue)	11:35 Arr	Khabarovsk	
	17:25 Dep	Khabarovsk	by Train (Ro.4)
24 (Wed)	09:10 Arr	Nakchodka	
	12:00 Dep	Nakchodka	by Ship
26 (Fri)	16:00 Arr	Yokohama	

MALEV
 МАВИА КОММУНИСТИЧЕСКОГО ВОСТОКА
 MOSCOW AIRLINES

2 1826 047054

ПОДПИСАТЕЛЬ: 2007
 ЧЛЕН СЕМЬИ: 0007
 Аэропорт: 1000
 Период: 1000

ПОДПИСАТЕЛЬ: 2007
 ЧЛЕН СЕМЬИ: 0007
 Аэропорт: 1000
 Период: 1000

ПОДПИСАТЕЛЬ: 2007
 ЧЛЕН СЕМЬИ: 0007
 Аэропорт: 1000
 Период: 1000

МАВИА КОММУНИСТИЧЕСКОГО ВОСТОКА
 FAR-EASTERN STEAMSHIP COMPANY

21/0

Мы рады приветствовать Вас на борту нашего
 корабля. Мы надеемся, что Ваше путешествие
 окажется интересным и полезным.

We are happy to greet You aboard our ship!
 We hope that this journey will be a fascinating one
 and will leave unforgettable impressions.

КЛАСС
 CLASS 2

КАРТА
 CARD 244

МЕНЮ
 MENU 1

СТОЛ
 TABLE 3

8.30 ВПРНО ЗАПРЯКА
 BREAKFAST

12.30 ВПРНО ЗЕРНА
 LUNCH

18.30 ВПРНО ЧАЙ
 TEA

19.30 ВПРНО ОДЕЖА
 DINNER

7.22. indul Pestről a repő. 16.05 kor.
 24. " Nakchodka-ba hajó.
 26. érkezés Yokohamába 16.00 kor.

29. de. óvoda (nyitási munka) (de. Hozzájárulás ind.)
 30.essel H-ba indul.) (de. kis kislányok v. városné-
 31. előadás színház 3 óra hosszan, majd 700 cse-
 1. előadás tanítás előtt.

Hani Kjóko terveit Forrai Katalinnak írt levelében

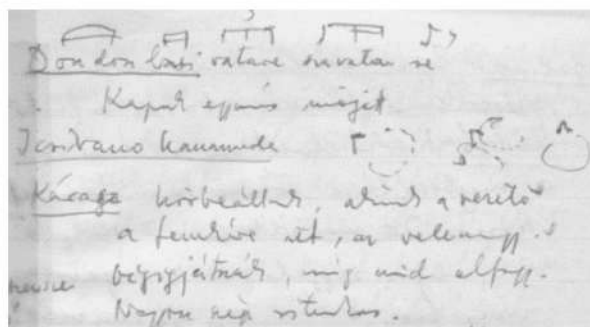
Jokohamába július 26-án érkezik. A hajóállomáson Hani Kjóko és tanítványai, munkatársai, a Magyar Követség és a Japán Magyar Baráti Társaság képviselői várják.

Hani Kjóko részletesen megtervezte Forrai Katalin egy hónapos japán kinttartózkodását. Figyelmet fordított a szakmai találkozások, előadások, óvodai látogatások és bemutatók előkészítésére, szállása kényelmére, étkezésére, kikapcsolódására, pihenésére is.

Forrai Katalin naplójában szinte kivétel nélkül rögzítette, hány kisgyermek vesz részt a foglalkozáson, milyen életkorúak, ki vezeti a foglalkozást, mi a kiemelt fejlesztési feladat, mi a foglalkozás menete, és milyen japán gyerekdalok és mondókák hangoznak el.

Naplója alapján 23 óvodai foglalkozást látott a Hani Kjóko által felkészített nevelőktől, további négyet Tokión kívül, a meghívásainak helyszínén. Kilenc tanórát látott 1. osztályban Fudzsita tanító vezetése alatt. Ezek mellett Ő maga is több foglalkozást tartott japán gyerekek számára. Naplóbejegyzései alapján a bázisóvoda Inogasira hoikuen – napközis óvoda, ahol Kinosita Jaszuko tartott rendszeresen bemutatót, és mellette Hani Kjóko is. A bemutatókat minden esetben szakmai tanácskozások, megbeszélések követték, ahol Forrai Katalin elmondhatta azokat a módszertani javaslatokat, melyeket feljegyzett magának naplójában. A

bemutatókhoz kapcsolódóan egy-egy szó, rövid mondat, vagy egy kérdőjel, felkiáltójel jelzi módszertani észrevételeit, meglátásait.

A pedagógusoktól jól felépített, elegendő dalt, mondókát tartalmazó, átgondolt fejlesztési feladatot megvalósító foglalkozásokat láthatott Forrai Katalin. A naplóban dicsérő megjegyzéseket is találunk: szép ritmikus; finomak a mozdulatai; remek pedagógiai megoldás a síró megvigasztalására; játékosan javít; látszik, hogy élvezik a gyerekek a játékot; helyesen változtat a hangmagasságon; jól segíti a gyengébb képességűt; élvezettel játszik ő is; mindenkire sor került a játékban; tisztán, fényesen énekelnek a gyerekek. (Folytatás a kötetben...)

Személyes visszaemlékezés

Ito Naomi és Forrai Katalin

A Kodály által elgondolt zenei neveléssel 1968-ban találkoztam először, Forrai Katalin előadását hallgatva. Forrai Katalin Hani Kyoko meghívására érkezett Japánba. Egy külföldi hölgy, aki japán gyerekeknek japán gyermek játékdalokat tanított és japán szöveggel énekelve velük együtt játszott. Ekkor még gimnazista voltam, így sajnos nem értettem igazán, hogy mit jelent mindez, de mégis mély benyomást tett rám. Forrai Katalin előadását édesapámmal hallgattam, aki általános iskolai zenetanár volt, Ő akkor mind megvette azokat a könyveket, amelyek a magyar zenepedagógiáról szóltak. A Sándor Frigyes szerkesztette *Zenei nevelés Magyarországon* címűt, melyet Hani Kyoko fordított japán nyelvre, Forrai Katalin *Ének az óvodában* című könyvét, amely Hani szerkesztésében jelent meg, és a *Gyermek és zene* címűt, amit Hani Kjóko saját maga írt. Ez a három könyv lett később az indítéka annak, hogy Kodály módszerrel tanítsak.

Csinen Naomi: Találkozásom Forrai tanárnővel, a tanultak és a hálám érte

Az 1968-as év, számomra egy többszörös véletlenekből álló szerencsés év volt. Abban az évben áprilistól kezdtem el tanítani anyaiskolám elemijében, a Dzsijú Gakuen alsó tagozatán. Az óráimat tartva sokszor elbizonytalanodtam, hogy jól csinálom-e. Ekkor szolfézs- és zongoratanárnőm összehozott Hani Kjókoval. Ebben az évben Hani Kjóko meghívására Japánba érkezett Forrai Katalin. Részt vehettem az előadásokon, az Inogasira Bölcsődében-Óvodában tartott nyílt énekfoglalkozás bemutatóján, a Mjódzsógakuen Általános Iskola nyílt óráján és a HanOnKen továbbképzésén. Először láttam, hallottam mindezeket, és számomra újdonságot jelentettek.

Az Inogasira Bölcsődében-Óvodában abban az időben kor szerinti csoportokban folyt a foglalkozás, és a gyermekjátékok (varabeuta) foglalkozás, úgy emlékszem, két csoportban zajlott. Az egyik csoportot a nálam idősebb Kinosita zenetanárnő vezette, a másikat pedig egy óvoda pedagógus (korábban úgy mondtuk óvónő/gondozónő). Sajnos nem emlékszem már egészen pontosan, de a foglalkozás menete úgy volt felépítve, mint egy történet.

Volt bevezető szakasz (felkeltjük valamilyen motivációval a gyermekek érdeklődését), főszakasz (gyermekjátékok), oktatói szakasz (az aznapi zenei célt játékosan gyakoroljuk) és záró szakasz (az óvodapedagógus zenehallgatásként egy japán népdalt énekel a gyermekeknek). Vagyis van egy kezdés, lesz egy csúcspont, és megnyugtatóan befejeződik, mint ahogyan egy mesében történik.

A foglalkozásnak ez a menete nekem nagyon tetszik, és máig gyakran így vezetem az órát. Természetesen a gyerekek adott állapotától függően sokszor előfordul, hogy változtatok rajta.

A Mjódzszógakuen-beli nyílt órát Fudzita Keiicsi tartotta. Azt mondják, hogy a Kodály-módszer nem egyenlő a kézjelek használatával, de az óra a kézjelekkel mély benyomást tett rám.

Részt vehettem a Forrai Katalin vezette HanOnKen továbbképzésen is. Kodály műveivel ez volt az első találkozásom. Forrai tanárnő erős, kellemes hangjával és szelíd nézésével kalauzolva énekeltek Kodály oktató darabjait (333 olvasógyakorlat, 77, 15 kétszólamú énekgyakorlat, Bicinia Hungarica, TRICINIA). Természetesen japán gyermekdalokat is énekeltek és játszottak együtt, a résztvevők mindannyian. Én, kezdőként izgultam, de emlékszem, hogy milyen jól éreztem magam.

„Jövőre várlak”, ezekkel a szavakkal elváltunk és legközelebb 1969 szeptemberében találkoztam Forrai Katalinnal.

Magyarországra Jokohamából Nahotkáig (akkori Szovjetunió) hajóval, onnan Habarovszkig vonattal, Habarovszktól Moszkváig repülővel lehetett eljutni, majd két éjszaka Moszkvában és végül Budapestig ismét vonattal vezetett az út. Ma már elképzelhetetlen, de akkoriban nagyon sok ösztöndíjas ezt az útvonalat használta, Nem csak diákok, Forrai Katalin is hasonló utat tett meg oda-vissza Budapest és Japán között. (Bár Budapest és Moszkva között azt hiszem repülővel ment.)

Magyarországon Forrai Katalin egyszerre volt tanárom, gyámolítóm és anyám.

Az első pár nap Hamvas Anikónál laktam, utána Betsy Moll albérletébe költöztem, aki Amerikából volt itt tanulni. Így kezdődött a budapesti életem. Mivel Betsy már hazament amikor én érkeztem, én csak jóval később találkozhattam vele a valóságban. De mivel Forrai Katalin nap mint nap szóba hozta Betsyt, ezért olyan volt, mintha nővérek lennénk.

Az albérletet, a tanulási programot, mindent Forrai Katalin készített elő. A Csobánc utcai zene óvodában heti kétszer, a Rádió óvodában heti egyszer Forrai Katalin zene foglalkozásain hospitáltam és tanultam. (Folytatás a kötetben...)

Jegyzetek

Forrai Katalin, Székácsné Vida Mária és Hani Kjóko bemutatása

- (1) Karácsony Sándorról részletesebben: Kontra György (2009): Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor. Gondolat Kiadó, Budapest. Tamusné Molnár Viktória: A művészeti nevelés kérdései Karácsony Sándor életművében TAMUSNÉ MOLNÁR VIKTÓRIA A művészeti nevelés kérdései Karácsony Sándor életművében - PDF Ingyenes letöltés (docplayer.hu) Letöltve: 2021. 09. 28.
- (2) Barkóczi Ilona – Pléh Csaba (1977): Kodály zenei nevelési módszerének pszichológiai hatásvizsgálata. Kodály Intézet, Kecskemét.
- (3) „A kezdeti tervek szerint nem csak pszichológiai, hanem nyelvi, matematikai és rajzi-festési vizsgálatok is szerepeltek volna. A festés vizsgálatokat Székácsné Vida Mária vállalta és vitte végig, könyvet is írt róluk.” (Barkóczi Ilona: Kodály zenei nevelési módszerének pszichológiai hatásvizsgálata Barkóczi Ilona és Pléh Csaba könyve alapján, visszaemlékezés egy régi vizsgálatra. nevelés_belivek (tankonyvtar.hu) Letöltve: 2021. 09. 28.)

Az óvodások zenei nevelésének kezdetei Magyarországon, Forrai Katalin pályájának indulása, alakulása

- (1) 1891: XV. t.c. Kisdédóvási törvény
- (2) Kodály Zoltán (1964): *Visszatekintés, I.* Zeneműkiadó Vállalat, Budapest. 92–116.
- (3) Kodály Zoltán (1964): *Visszatekintés, I.* Zeneműkiadó Vállalat, Budapest. 156.
- (4) 1953. évi III. kisdédóvási törvény
- (5) Bónis Ferenc (1979, szerk.): *Így láttuk Kodályt.* Püski Kiadó Kft, Budapest. 205–213..

Képzőművészeti nevelés helyzete az óvodában, Vida Mária pályájának indulása

- (1) Székácsné Vida Mária (1998): Önarckép – határterületen. In: (Bodor, Pléh, Lányi szerk.) *Önarckép háttérrel. Magyar pszichológusok önéletrajzi írásai.* Pólya Kiadó. 269.
- (2) A disszertáció címe: A gyermekek alkotó folyamatainak grafikai fixációja. A művészeti nevelés kérdései, 1948, Tbiliszi. Opponens: Dito Uznadze, a Pszichológiai Intézet vezető professzora.

Zenei és képzőművészeti nevelés az 1960-as évek közepéig Japánban

A zenei nevelés helyzete

- (1) Szonobe Szaburó (1956): *Kelet-európai útinapló 1956.* Heibonsa Kiadó. 132–135.
- (2) Koizumi Fumio (1960): *A hagyományos japán zene vizsgálata.* Ongakunotomosa Kiadó.
- (3) Koizumi Fumio (1969): *Varabeuta kutatás.* Varabeutanokenkjú kankókai.

A képzőművészeti nevelés helyzete Japánban, magyar szemmel

- (1) Székácsné Vida Mária (1971): *Gyermekművészet Japánban.* Corvina Kiadó, Budapest. 28.

Forrai Katalin Japán útjának előzményei Hanival való levelezésük alapján

- (1) Hani Kjóko 1958-tól egy évig járt Kodály Zoltán tanácsára Vargyas Lajoshoz (népzenekutató, 1914-2007) az MTA Népzenekutató Csoportjába.
- (2) Hani Kjóko levele a LFZE Kodály Intézet Archivumában.
- (3) Hani Kjóko levele a LFZE Kodály Intézet Archivumában.

Forrai Katalin 1968-as útja Japánban, naplófeljegyzései alapján

- (1) Kodály Zoltán: *Visszatekintés, III.: Zenei nevelés Magyarországon. Előszó* (1966): Zeneműkiadó, Budapest. 1989. 5.
- (2) Forrai Katalin: Napló 1968 (kézirat).
- (3) Forrai Katalin: Napló 1968 (kézirat); a naplóbejegyzésben szereplő kislány Vida Marica lánya, jelenlegi kutató csapatunk tagja, Székács Anna.

Kutató csoportunk tagjai: Vikár Katalin, Székács Anna, Ito Naomi, Gordánné Oláh Márta, Csányiné Koós Ildikó, Hegedűsné Tóth Zsuzsanna, Nagy Anita, Csoma Orsolya, Chinen Naomi (balról jobbra a felső sortól).